

Младен Жујовић

Драгиша Васић

Немам могућности нијих се осећам у стињању да напишем живојојис јок. Драгише Васића. Без икакве документације неће ми бити лако да га прикажем ни онаквог каквог сам га знао и волео, јер све области за које се он интересовао или у којима је делао нису увек одговарале мојим склоностима и познавањима. Сем тога, није лако, а можда ни могуће, унећи у један чланак ограничен на један ошћи јоглед, све оне узгредице Васићеве живојисне јрироде, које су му некад обасјавале, а некад јрићискивале душу и чиниле га јривлачним за једне, одбојним за друге. Има уосћалом и досћа слика које јочињу да бледе. Сећање сваким јројеклим даном јосћаје све нејоузданије и неодређеније и неумијно време све више сужава оквир у коме живи усћомена.

Упознали смо се били крајем марта 1915. године на вечери код пуковника Туфегдџића, команданта Комбинованог одреда Одбране Београда, кроз чију су се официрску менажу у Булијевој вили на Топчидерском Брду изређали као гости о ручку или вечери многи виђени и интересантни посетиоци фронта: престолонаследник Александар, пуковник Живко Павловић, утицајни пуковник Димитријевић–Апис и разни истакнути команданти и познати министри и посланици; енглески официри из мисије адмирала Трубриджа, француски авијатичари мајора Витрата, морнари француског капетана Пикота и руског капетана Григоренка, шефови разних страних изасланстава, многи официри из потчињених јединица са фронта на Дунаву и Сави, најзад оригинални Диле глумац, резервни капетан и Маша Муановић, редов, сликар, севдалија и боем.

У тим приликама млади резервни капетан Драгиша Васић, иако ближи зачељу него челу стола, привлачио би на себе пажњу понеком заједљивом или само смелом упадицом, која би ослободила ниже официре и војне чиновнике с доњег дела трпезе, с којима је он иначе друговао, изјавио и лумповао уз песму и свирку Цигана.

Заволео сам га био још тада а спријатељили смо се у повлачењу кроз Албанију, када ми је на маршу или увече, крај ватре, причао о Деветстотрећој, о опојном социјализму Туцовића и Душана Поповића, који га је једно време био привукао, о националном омладинском покрету који га је био занео и у коме је себе познао, о својој младој жени коју је са новорођеним дететом оставио у Србији, о свом тасту Стојану Рибарцу, кога је необично волео и редовно помињао, о Ресимићу добошару, а нарочито о проблему уједињења Српства које ће нам обезбедити срећу и процват.

Допао ми се био и у својим настраностима. Његовом кривицом остао сам без иједног снимка из Албаније и поред изврсног фотографског апарата који сам вукао, јер ми је у једном тренутку револта на беду која нас је окружавала, треснуо о камен моју кутију са плочама. То је било код Ороши, где су нам Арнаути пресекли одступницу, баш када је пуковски лекар, др Велимировић сахрањивао брата, дечка од 12 година, а један тежак рањеник кога смо дотле вукли премећући га с коњске грбаче на војничка леђа, запомагао да га убијемо...

– Ово треба заборавити, обрецивао се Драгиша, а Вама је до снимака... Чист садизам...

Можда је зато Провиђење хтело да појединости о Васићевој језивој смрти, тридесет година доцније, остану обавијене оном истом тамом која покрива толика трагична скончања за Отчество живот положивших Срба.

Драгиша Васић био је од оних људи увек свим својим бићем најубеђеније и најодлучније опредељених за или против појединих мишљења, поступака и идеја. Али јако интелигентан, уз то осетљив и болећив, и у сталној ревизији своје савести и својих мишљења, он је могао да омрзне што је или кога је волео, и обратно, да опрости или призна погрешку. За оне који су га површно познавали, он је могао изгледати пркосан и неједнак. У ствари, он је био јак карактер и идеалиста са собом доследан.

Имајући увек пред очима идеалне циљеве, али силно се подајући у својој преосетљивости и првим и наредним утисцима, он је долазио до истине кроз патњу, искушења и разочарања. Његова би душа често била жртва, не његове пристрасности, као што су неки мислили, него његове савесности и искрености.

Своју преку нарав и готовост за кавгу, Васић је у шали објашњавао својим наслеђем. Његов предак Васо из Горње Трепче код Горњег Милановца, имао је три сина од којих су једнога звали Каро, јер је био свађалица, волео је “да се кара”. Његово потомство, то су Каровићи из Трепче, али тим су именом звали и друге Васовиће или Васове потомке, познате као прзнице. И његов предак по “танкој крви”, Зиса–кириджија, чији су потомци Драгишини ујаци Зисићи, био је надалеко познат као парничар. Једном, његове муштерије, трговци, одлуче да без приговора приме Зисину робу и да цену без поговора исплате кириджији у пробраним, сјајним дукатима. Зиса, видевши да се посао обавља глатко и да трговци без речи уважавају све његове зачкољице, одгурну при исплати кесу с дукатима и дурновито прогунђа: “Каква ми је то пара која није на свађи зарађена”.

У напону, као машина под паром, кадгод би стајао пред једним од националних или друштвених проблема, који су га кроз цео живот мучили, он се у њих уносио посматрајући човека некад као јединку, некад као члана светске заједнице, а кад би била у питању Србија или Српство, онда посматрајући га само под углом српског националног интереса, који је за његово некомпромисно родољубље представљао једино мерило.

Идеалиста такве нарави није могао друкчије ићи кроз живот него као одушевљен или бунтован борац. Истина, о Драгишу Васића, узвишеног родољуба–борца, редовно се отимао Драгиша Васић, политичар–борац и књижевник портретиста. Некада и за неко време он би тонуо у филозофске или религиозне мисли и тада би се усамио, дискутујући их са собом или са неким пријатељем. Ја никада нећу заборавити “нашу стазу” на падини Вујна, коју смо направили маја 1941, сатима шетајући се, увек на истом пропланку, са кога су се дивно видели Овчар и Каблар, Чачак и Јелица а у даљини Столови и Котленик, којом смо се приликом опомињали пријатеља и расправљали о многим проблемима који су нас

тада мучили. Он је доцније жалио што није забележио неке од тих спонтаних излива срца и ума.

Васића су увек привлачили убоги, потлачени, људи у немилости. Последњи наш прави бoем, песник и добросрећни сиротан, пок. Миладин Николић–Расински, сматрао је с правом Драгишу за свог највећег пријатеља. Завереници и црнорукци, које је Васић презирао док су били у моћи, постали су били његови блиски пријатељи када су после Солунске пресуде били одбачени. Истина, кад их је интимно познао они су га разочарали. Желео је да о њима пише, да би осветлио догађаје у којима су они учествовали као смртни људи, са врлинама али и са много слабости.

Он је жудео за радом у тишини, али његов борбени дух и његова стална брига за општу ствар вукли су га новинарству и акцији. Пргав и нестрпљив, он би већином радио на махове. Његови су чланци писани за сат–два а глачани десетак минута; приповетке, за две ноћи а књиге за месец, највише три месеца дана. Он је тако и читао, без предаха. Једина књига коју је свакодневно, и пре рата и за време рата, срицао и студирао, то је Библија, од које се није одвајао.

Кад је рат почео, Драгиши Васићу било је 56 или 57 година. По књигама цркве у Горњем Милановцу, његовом родном месту, он је био рођен 1884. године. Његова мати тврдила је међутим да је он био рођен 1885. године. Он је био изабрао овај други датум.

Физички, он је био свеж и крепак, нетакнуте вере и снажне воље, али рањавих и утањених живаца, јер се у крупне догађаје, који су се у Србији ређали од 1903. до овога рата, Васић уносио умом, срцем и нервима.

Он је већ као матурант знао да ће 29–ог маја бити преврат и он ту ноћ, уочи дана заказаног за матурски задатак из српског језика, проводи на улици, код Батал–джамије и около двора опасаног војском, одакле посматра покрете трупа, бројећи експлозије и чекајући крај. У зору, код Теразија, дознаје прве вести, слуша говор који је ту, код Чесме или Шишка, одржао Љуба Живковић и тек онда, неиспаван, иде у школу.

На Универзитету то је живот посвећен студијама, али и омладинском националном покрету на чијем је челу. То је рад у редакцијама, то су конференције, дискусије са друговима, путовања по унутрашњости. По завршеним студијама пробавља годину дана у Француској.

Са неким друговима из тога доба Драгиша се разишао и мислим да са њима никад више није био присан; са другима, као на пример са Димитријем Премовићем и нарочито са покојним Светом Протићем – који се у минулим ратовима и у Дражином покрету веома истакао, кога су Немци ухватили и отерали у концентрациони логор у Немачку где је он и умро – остао је био у братским односима.

За време Анексионе кризе која је уморавала земљу и запалила омладину, он је у групи која предњачи нестрпљењем и борбеношћу. По одслужењу рока у војсци, постаје резервни пешадијски официр. Пред сам Турски рат 1912, он постаје адвокат, отвара канцеларију у свом Горњем Милановцу и, пола из другарства пола ради разоноде, узима себи за писара једног веселог друга, Икету Васића, потоњег јунака његове познате приповетке. Драгиша је волео шалу, смех и комику; мрзео је тривијалност и простаклук.

Његово учешће у два балканска и у Првом светском рату, у којима је био водник и командир чете (и као такав два пута рањен), срески начелник у Тирани, ађутант команданта пристаништа у Говину (Крф), у штабу 7. пука на Солунском фронту, у

ослобођеном Новом Саду ађутант команде места итд. препуно је живописних перипетија.

Васићевим дубоким упечатцима одговарали су често пута снажни импулси и реакције са великим одразом на његов унутрашњи живот. Вредело би пронаћи и средити његове разбацане белешке из овог доба његовог учешћа у овом периоду “1912–1918”, проведеном у друштву многих истакнутих, а и скромних и незнатних старешина и људи, који се у редовним приликама не срећу или не откривају, који међутим носе догађаје, јер по инстинкту примају и спроводе непогрешне нагоне дивних српских маса. То би допринело оцени карактера и менталитета једног покољења, студији која је, као што је познато, привлачила Васића.

Интензиван живот којим је тада живео, посматрајући пажљиво и размишљајући критички, огромно је обогатио овог даровитог али тад још недовољно сталоженог човека.

За све то време њега носи одушевљење и Васић је пун вере у велика остварења.

Иза победе 1918. године, њега грубо буди неочекивана стварност. Уместо топлог огњишта, он у Милановцу затиче свеж женин гроб. Уместо друштва многог вољеног друга, остале су само пуне крстаче. Вратио би се адвокатури, чак и без Икете, али сада се више не осећа правником и адвокатом. Помишља на државну службу, али брзо одустаје јер га власти сматрају сумњивим. Тражи Србију, Србију из великих дана Анексије, из 1912–те, 14–те и 15–те, али ни ње више нема. Са сменом државе настала је и смена екипа, смена на ниже. Гинуло се шест година. Преживеле елите повукле су се, у себе увукле, ођедном нестале. Пашића је Југославија збунила, друге изненадила, земљу и војску лишила имена и заставе. Сада нам се чак и слава спори. Питају нас за цену крви просуте на Кајмакчалану. Словенци се канда са пуно практична смисла укључују у ново стање, али Хрвати на сав глас вичу да не желе с нама. Њихов преврт који је тобож срушио Аустрију и запечатио савезничку и нашу победу није био извршен да би “царску и хиљадугодишњу културу” скрнавио опанак и дух “цинцарске чаршије”. У сваком случају, очигледно је да овај вештачки прелаз једини не збуњује ловце рибе у мутној води и шпекуланте.

Васић ипак долази у Београд за који су га везивале толике миле успомене: ђаковање, Скадарлија и боџи, према којима је увек осећао извесну слабост; учешће у 23–ем марту пред 29. мај 1903; живот у патриотској, пркосној и ведрој престоници из 1908. и 1909. године, из 1912, а нарочито 1915. године; Београд, у коме су пре рата живели, радили и зрачили научници, књижевници и интелектуалци кова Јована Цвијића, Николе Вулића, Стојана Новаковића, Мике Петровића, Богдана Поповића, Јована Скерлића, Слободана Јовановића и толиких других; Београд у коме су политичке странке имале државнике, а војска војсковође; Београд са својим старим патријархалним породицама, са својом честитом чаршијом, занатлијама и еснафима, са својим родољубивим и образитим радницима, са богатим пијацама и песмом на сваком ћошку. Најзад, Београд у чијој је одбрани 1914. и 1915. Васић учествовао и гледао или слушао како одмах иза сваког бомбардовања многи угледни београђани обилазе страдалнике.

Такав Београд, поред свег огромног прилива свакојаких дошљака, међу којима се они што нам чине част једва уочавају, морао је ипак сачувати узидане остатке старе славе, старог духа и вечне мисије који ће, као што ће време показати, издржати и ову а и теже најезде.

Ево зашто се Васић настанио у Београду.

Очигледно је да треба ући у нову борбу, али с ким, са чим и како? Толики су јади на помолу; могу ли се спречити? Али где је кључ? У идејама са којима је Србија ушла у рат, које су нас до тада носиле? У циљевима које су савезници и Вилсон прокламовали и који су више загрејали непријатељске него савезничке масе? Бољшевизам који се појавио?... Многи траже нешто ново, не знају шта, а не знају добро ни зашто... Васић грозничаво мери, загрева се и хлади, пати се, јер срце и инстинкт који се изоштрио дугим додиром са народом, вуче као стихија на једну страну, нове струје и такозвани нови људи на другу. Ко ће да се бори са стихијом? Васић, који једно време мисли да треба све рушити и срушити, удара кроз његов Прогрес на све стране, на сва зла ођедном, без реда, с револтом и гневом. Он је, кажу, оборио Веснићеву владу. Али режим убрзо угушује његов лист који је прогутао његов део очевине, и шаље га, после толиког ратовања, на тешку војну вежбу у један пук ангажован прем запаљеној албанској граници. По повратку он објављује Три месеца у југословенском Цибиру и поново улази у борбу. Главни проблеми увек отворени и даље га муче и он 1928. године иде у Русију да својим очима види пре него што се коначно определи. Али оно што је осмотрио, то је Метеж... и он тако назива закључну главу публикације коју је по повратку објавио; метеж у души и у глави.

Уморан и жељан срећенијег живота са породицом коју је неколико година раније опет основао, он се враћа адвокатури. Не би се могло рећи чиме се у то доба Васић узгред бавио, да ли адвокатуром или књижевношћу. Истиче се, међутим, и на једном и на другом пољу. Адвокати га бирају за члана одбора Адвокатске коморе, а академици за дописног члана Српске краљевске академије.

Иако се активно не бави политиком, она га увек интересује. Према режимима који се ређају и који декретирају новине трудећи се да их спроведу помоћу “поклонствених” већа, он осећа нетрпељивост и видно је испољава. Али у борбу не улази. Земља се слабо чује јер се још није снашла, али јака краљева личност одржава привидну равнотежу и народ живи у неком полурасположењу које завава и режим и опозицију. Извесне људе из опозиције Васић виђа и цени, али га ниједна опозициона ни група ни странка не привлачи. Покушава да нешто покрене са пок. професором Миком Илићем, кога је уважавао али брзо се повлачи, јер му Илићево друштво “доктринара” изгледа и сувише хладно.

Васић није био ни доктринар ни догматичар. Он је, наравно, имао начела и идеја, често врло оригиналних и које је особито бистро излагао и бранио, али као човек од акције, за кога су родољубље и слобода били синоними, за кога је српство било једна неприкосновена баштина коју је требало чувати, неговати и крвљу бранити, он је политичке проблеме и циљеве упрошћавао, више се интересујући за људе него за програме.

Он је био напредних идеја и зато треба тражити међу левичарима људе којима је он нагињао. Док није увидео да се најнапредније идеје не налазе на крајњој левици, он је одржавао пријатељске односе са извесним бројем истакнутих комуниста с којима је био готов и на сарадњу. Али до ње није долазило. Песничка љубав и право поштовање које је он имао за своје светиње, за човека, за свој народ и за своју отаџбину, били су јачи од његових тренутних заноса.

Када је г. Слободан Јовановић, кога је Драгиша Васић одувек дубоко поштовао и јако заволео, покренуо идеју о стварању Српског културног клуба, он му одмах прилази са полетом и убеђењем да је пронађен прави пут. Васићевим идејама програм Клуба потпуно одговра и у акцији која је покренута он је међу водећима. Он се брзо истиче идејама и

радом као потпредседник СКК и као уредник Српског гласа. У топлом друштву искрених сарадника с којима се брзо спријатељио он се осећа пун снаге и уздања и он тада занемарује све друге послове да би се сав посветио акцији Клуба.

Васић није био од оних људи који су избегавали сарадњу са јачима од себе. Напротив. Њему је уосталом само могло годити што је уживао поверење и уважање највиђенијих из кола водећих људи у СКК, једног Слободана Јовановића, једног Владимира Ђоровића, Николе Стојановића, Живка Павловића, генерала Покорног и њима сличних. Клуб је убрзо постао једно велико жариште и једна велика кошница. Академци, професори, лекари, адвокати, свештеници, трговци, велики број официра и све већи број омладинаца окупљали су се скоро свако вече у читаоници и у собама за конференције похађајући сва предавања која су се редовно држала, нудећи сарадњу и укључујући се у акцију. Најистакнутији људи из унутрашњости долазили су на саветовање и договоре. Нико од њих не би прошао кроз Београд а да не сврати до Клуба.

Он тада није могао ни уснити да ће се већина оних који су се редовно виђали у просторијама СКК неколико година доцније наћи окупљени око генерала Михаиловића. Мољевић, председник СКК у Бања Луци био је у првом Извршном одбору ЦНК, др Војислав Вујанац, један од највреднијих сарадника Српског гласа, био је секретар ЦНК; Војин Андрић, председник Омладинске секције СКК био је један од првих који су пришли Дражи на Равној Гори; мајор Палошевић, један од најревноснијих чланова СКК први прилази Дражи са својим јуришним батаљоном. Ја овде не набрајам, него без реда и само понеке помињем.

Васића је и у Клубу пратио глас мало тешка човека, али ја не знам да се иједан сарадник на њега могао озбиљно пожалити, осим двојице чланова Клуба с којима се он није слагао. То су били “сиромах” Стева Јаковљевић, чији кисео а свечан начин излагања није могао да подноси и Васо Чубриловић, стално ужурбан и запаљив, који му је изгледао конфузан а тврдоглав. У ствари, они Васићу нису били на сметњи и он је као уредник Српског гласа имао да се бори са другим тешкоћама. Влада је све чинила да лист угуши. Требало је организовати тајно растурање оних бројева које власт није успевала да узапти. Требало је радити и на реорганизацији послова у Клубу, јер се и њему претило затварањем. Кад је коначно забрањено даље излажење Српског гласа, Васић се озбиљно и жестоко револтирао.

Пред сам светски рат 1939. године и пред очигледном ратном опасношћу за нашу земљу, Србима је одсечена грана на којој су још некако стајали. Људи на управи “државе” нису могли да осете дах земље, они нису познавали силне изворе њене душе и њене снаге и они су са Србима поступали као са народом без крви и традиције, не увиђајући да одсудне тренутке Србин није никада могао да преспава.

Тако су наишли 25–ти па 27–ми март. Онда рат, Дража и Равна Гора, четворогодишње четовање, пуно величине и славе, ужаса и искушења, завршено мученичком смрћу.

Овај последњи период Васићевог живота и рада, на једном од водећих места у покрету генерала Михаиловића у коме је он био познат као “чика Васа” а једно време и као “Чича број 2”, данас још није могуће ни реконструисати а камо ли савесно испитати и оценити. Многи су наравно у могућности да себи створе слику обухватног погледа на догађаје од 1941. до 1945. године. Многи чак могли су се упознати и са појединостима из извесног броја важнијих периода или момената, али још недостаје потребна документација, нема се још могућности за критичко испитивање свих извора, да би се могао донети правилан

и коначан суд о многим догађајима и о многим одговорним појединцима. Због тога су о Чика Васи и о његовом раду и утицају на одлуке и догађаје, постојећа мишљења прилично подељена, а извесна међу њима заснована су на непровереним утисцима, па и на дотераним причама.

Чини ми се да је члан једне стране мисије, иначе веома образован и уравнотежен господин, заснивао свој суд о идејама и о карактеру пок. Васића на непоузданим обавештењима и на површним личним утисцима. То погрешно мишљење није нажалост било без политичких незгода и тешких последица. Али о свему томе биће речи другом приликом.

Констатујемо, међутим, већ сада да је Драгиша Васић у првом периоду четничког рата играо покрај пок. Чиче једну од највиднијих улога и да је он учествовао у доношењу свих крупних решења. Једном приликом, док се Дража био забавио на бојишту неочекиваним развојем операција којима је лично руководио, Васић је одважно донео и спровео једну веома крупну одлуку у његово име и на свој ризик. И о томе ће бити речи другом приликом.

Кад су оно Немци изненада упали у Струганик, када за мало што нису ухватили пок. Дражу и пок. Остојића док су несрећни мајор Мишић и мајор Фрегел допали ропства и убијени, Штаб на Равној Гори није за три дана ништа знао о њима. Лалатовић, брижан за судбину покрета, помишљао је да обавести владу у Лондону, да замоли генерала Симића да се одмах падобраном спусти на Равну Гору и да он као познати генерал узме команду у своје руке за које би се време Дражин нестанак држао у тајности, али Васић који је међутим важио за човека без живаца, успео је да се савлада, да поврати поверење и да спречи извршење ове замисли, која је могла изазвати панику.

Радећи и дан и ноћ, често у опасности, стално на опрези, живећи сасвим примитивно а врло често и веома оскудно, и то животом сувише напрегнутим и напорним за његове године, он је могао и грешити. Много се радило па се и грешило. Дража можда у том погледу чини једини изузетак. Његове су погрешке веома ретке и уколико их је могао чинити он у њих није тонуо. Што се тиче Васића, он од својих убеђења није одступао али, уколико она не би била уважавана он се изузимао и повлачио. За време док смо он, Мољевић и ја били заједно уз пок. Чичу као Извршни одбор ЦНК, наше су одлуке дискутоване али су увек једнодушно доношене.

Поменимо овде да је идеја о образовању ЦНК поникла још почетком августа 1941. г. на Равној Гори. Према пројекту који сам био поднео пок. Дражи и који је он усвојио на конференцији одржаној са потпуковником Драгославом Павловићем и мајором Палошевићем, у ЦНК требало је да уђу познати прваци странака које су биле представљене у тадашњој коалиционој влади, представници српских патриотских друштава, изванредан број истакнутих јавних радника и стручњака и делегат Штаба. Пок. Васић, који је дошао на Равну Гору пошто је делегат штаба већ био послат на извршење овог задатка, потпуно се био сагласио са овом идејом. Неосновани су, дакле, гласови који овде–онде круже да се пок. Васић из начелних разлога или ината противио сарадњи са представницима странака.

Тачно је, међутим, да он није крио гнев на оне људе који су се у овим почетним данима пуним неизвесности држали у обазривој резервисаности. Таквих међутим није било тако много и зачудо је што их није било више кад се зна да је Гестапо још од ране јесени 1941. године немиле хапсио у масама све истакнутије људе држећи их у разним београдским затворима као кривце, таоце, осумњиченике, неке пуштајући и опет их хапсећи, неке

шаљући у заробљеничке и концентрационе логоре а неке стрељајући по пресуди или кад је требало допунити број. Према једном извештају Команде Београда (Дражине) до 1. јануара 1943. године, било је стрељано у Јајинцима код Београда 27.000 лица. При свем том било је људи као сјајни инжењер Томашевић (понат као “506”), Власта Петковић, богаљ у обе ноге и толики други који су ретком пожртвованошћу и заслугама задужили отаџбину, док на опасним дужностима на којима су били нису пали шака Немцима и стрељани. Из поменутих разлога, дакле, а нарочито зато што за остварење ове идеје ситуација још није била сазрела, ЦНК у предвиђеном саставу није тада могао бити образован.

Према неким извештајима Васић је међу Хрватима сматран присталицом колективне одмазде због покоља Срба на почетку рата. Они су, према тим истим извештајима, сматрали да не само Васић него чак и Врховни штаб са Дражом на челу припремају план о покољу Хрвата у часу ослобођења. Ова тобожња или стварна претпоставка Хрвата није почивала ни на једном истински постојећем основу. Ја не знам да је ико озбиљан помишљао на организацију колективне одмазде над Хрватима у часу ослобођења због покоља које су усташе извршили над невиним Србима на очиглед хрватског народа. Нема сумње да се иза језивих покоља и изазваног гнушња и огорчења, нарочито кад су наишле групе избегле бежаније, српски народ лако могао повести у неодољив поход на Хрватску. Дражи је ово било исто толико јасно колико и онима који су тада ово сматрали као неминовност. Он то међутим није учинио. Он је урадио све што је могао за заштиту преживелих српских остатака растуриених по збеговима... Старешинама које је послао преко Дрине, издао је у том погледу јасна наређења, али истовремено, он их је укључио у свој општи план, јер су му пред очима лебдели главни војнички циљеви рата који је он у име државе наставио са спољашњим непријатељем. Извођење тога плана ометано је и другим несрећама међу којима је главна, појава наизглед напоредног али, у ствари, супарничког и антисрпског комунистичког покрета.

О некој колективној одмазди над Хрватима могло је, дакле, да буде речи у облику вербалних реакција изазваних грозом и револтом и то само непосредно иза првих гласова о извршеним зверствима, али не и доцније. Нарочито никад није било речи о некој организацији одмазде. За штаб се на против постављало питање како спречити у часу ослобођења неконтролисану одмазду од стране преживелих жртава, а не како је вансудски извести.

Према једној коморджијској вести опет, која се проносила неко време у земљи а која је допрла и до иностранства, Драгиша Васић био је аутор једног политичког плана о поратној организацији некакве “четничке државе” у којој би четници уживали специјалне привилегије и у којој би се омладина организовала и васпитавала спартански, скоро фашистички. Ово не би било вредно помена да у Београду није поверовано у истинитост ове приче која је за једно време створила читаву забуну, да не кажем узбуну. Не знам да ли је аутор овог плана (који није долазио до мојих руку) био неки шаљивчина, нека наивчина или неки провокатор. Једно је сигурно, а то је да ни Васић нити иједан одговорни члан Врховне команде са овим нису имали никакве везе.

У то доба тешких зимских месеци (1941–1942) Штаб је морао због потере, исхране и других узрока да се подели. Чланови штаба живели су раздвојено, у групицама. Лични додири између њих самих били су тешко изводљиви а камо ли виђења са спољним светом. Разни емисари из престонице и унутрашњости само су по изузетку могли допрети до Чиче

или Чика Васе. Можда су због тога у то време почели да се појављују и овај а и други неки планови о којима се на тајним састанцима по вароши дискутовало.

Врховна команда сматрала је међутим да је она првенствено војни штаб. У политичком погледу њу је пре свега интересовало питање организације интеррегнума, оног опасног прелазног стања, које ће од тренутка немачког слома до успоставе редовних законских власти представљати погодну тле и време за комунистичке одреде, као и за разбојничке банде које могу понићи и које ће комунистичке јединице ван Србије и комунистичко подземље у Београду и у Србији гледати да искористе у своје сврхе. Ово није био само војнички проблем него и политички, јер од добре организације интеррегнума зависи како ће се извести прелаз на демократију, на слободан изражај народне воље. Врховни штаб није хтео да се везује ни за какве страначке програме чак ни када су извесни заслужни и храбри чланови покрета гледали да их индиректно наметну.

За нас све било је толико природно да се будуће уређење државе има извести само према слободно израженој народној вољи, да нам није могло пасти на ум да ма ко од савезника може имати и најмање сумње у том погледу. Нарочито нисмо могли замислити да ће савезници моћи да једном покрету који је имао јасан националан, демократски и просавезнички карактер, претпоставе партизански покрет који је био издајнички у односу на националне интересе, потпуно антидемократски и који је једва скривао своју мржњу према западним демократским савезницима.

Тек доцније, почетком 1943, када је г. Ђоновић из Каира успео да дотури једно писмо пок. Дражи и пок. Васићу, у коме је објаснио да јавно мњење у Енглеској и Америци, па и саме канцеларије у Лондону и Вашингтону све више подлежу комунистичкој пропаганди која Титове партизане приказује као праве борце за демократију, а Дражине четнике као реакционаре, као опортунисте без идеологије и као слуге окупатора, ми смо увидели да нам у политичком погледу наслон на двадесетседмомартовску владу у Лондону није довољан и да морамо обратити већу пажњу упознавању светске јавности, а пре свега самих савезника, са правим карактером четничке борбе.

Од тог тренутка ЦНК, за чијег се секретара узима, на Васићев и мој предлог, пок. Воја Вујанац, који је већ био укопчан у наше организације и на раду се истакао, добија нову улогу и нови значај, од тог тренутка помишља се на образовање прес-бироа, на бољу организацију пропагандне службе, на реорганизацију ЦНК и на покретање једног листа или билтена Врховне команде; најзад на формулисање и објављивање основних политичких циљева борбе.

Све то није било од нарочите потребе за земљу, на коју комунистичка пропаганда није деловала и која је, осећајући и знајући Чичу, све наде полагала у њега. Уосталом земљи није било до политичких прегањања, него до ослобођења од спољашње и унутрашње опасности и беде. Српски народ био је свестан, он се није заносио причама, он је схватао стварност и према томе добро знао да му само наша борба и победа може донети слободу и независност.

Баш у то време, Васићу је било пошло за руком да покрене лист Равна Гора и да изда дванаест бројева, мислим, испуњених чланцима и разним написима из његовог пера и из пера пок. Чиче, пуковника Бејлија, Мољевића, пок. Ј. Тошковића, пок. Бакића, даровитог и рано упокојеног Воје Митровића и још извесног броја нас. Поред коментара важнијих вести, доношени су и написи из енглеских новина и из Американског Србобрана који

су добацивани енглеској мисији или нама, као на пример један особити говор министра Емерија посвећен нашој прошлости и садашњој борби, или новоспеване песме пок. Јована Дучића итд. Лист је био на великој висини. Написи су увек претходно читани, цењени и дискутовани са Чичом и члановима штаба, осим кад се за то није имало времена.

Међутим наша малокрвна веза са краљевском владом остављала је и у листу прилично уочљиву празнину. Ипак појава Равне Горе, коју су пожртвовани омладинци из Штаба бр. 501 успевали да преносе врлетним стазама и уз савлађивање многих тешкоћа и опасности из црногорских планина у престоницу, у којој је лист тајно ишао из руке у руку, била је поздрављена са неописаним одушевљењем. Куририма, који су преносили листове у разне крајеве земље, народ је још успут просто отимао новине. У Београду је потраживање било толико велико да се за један број нудило 700 динара. Лист се није могао штампати у великом броју примерака јер је штампарија била мала, примитивна и неисправна, а оскудевало се и у хартији и у другим потребама.

Васић је и као уредник Равне Горе доказао да је он имао истинску вокацију за новинарство.

Нажалост, наша веза са владом у Лондону није била непосредна, често двоструко, па чак и троструко посредна, што се при међусобном општењу, наравно, морало имати у виду. Показало се да оваква служба везе није била ни у нашем интересу ни у интересу савезника. Имао се утисак да су службени односи од самог почетка били засновани на извесној резервисаности. То је психолошки рђаво деловало јер се по инстинкту наметала непотребна, чак штетна обазривост. Дража на пример појма није имао о акцији владе чији је он био члан. И обрнуто, влада је мало дознавала о акцији свог министра војске. Саопштавало се оно што се није могло прећутати. Нас је на пример изненадило и узбудило кад смо посредним путем дознали да у влади има чланова који приписују Дражи диктаторске тежње. Ми смо због тога одмах по пријему Ђоновичевог писма саопштили влади имена чланова ЦНК који су са Чичом непосредно сарађивали и у политичком погледу делили одговорност, али ипак прави рад морао је бити настављен у тишини. Додуше делатност савесног Вујанца није могла задуго остати незапажена и он је свој живот завршио у затвору Гестапоа у коме су тамновали и животе изгубили толики наши сарадници и пре њега и после њега.

Васићево учешће у главним пословима и одговорностима Дражиног штаба не поклапа се са целокупним његовим шумским животом. Уосталом, ниједан члан штаба није непрекидно, од почетка до краја, провео рат у штабу уз пок. Чичу. Разне потребе службе а некад и недовољан број виших старешина упућених у идеје и у послове, одлучивале су Чичу да шаље на терен као делегате поједине чланове штаба, да на специјалне дужности позива старешине са терена у свој штаб итд. Васић је увек био везан за Врховни штаб чак и кад се налазио на краћем или дужем боравку и раду изван његовог састава. То је бивало или кад је ситуација изискивала раздвајање у омање групе или кад је Васић сам сматрао да боље и лакше може мислити и радити у повучености. Њему је међутим годило рад у грозници, када су депеше с много страна стизале и сустизале се, када је требало ово пресећи, оно проучити, за све стићи и увек се снаћи. У том погледу Дражина смишљеност и сталоженост утицале су спасоносно на сву околину и ту његову сигурност и мирноћу осећала је и трупа а осећао је и народ.

Али Васићеви живци нису увек могли издржати живот под толиким притисцима, нарочито кад би они били унакрсни, и он би онда потражио свој Рудник и рудничке сељаке чија му је мудрост, уравнотеженост и снага повећавала мир и ведрину, а једра природа крепкост и уздање.

Као што сам поменуо, рад пок. Васића у покрету генерала Михаиловића, рад на махове, по интензитету и расположењу, и који би обухватао не само његову делатност него и студију његових унутрашњих збивања и преживљавања, морао би бити предмет специјалних истраживања. Историчара ће свакако интересовати да одреди моћ и одлучујућу вредност Васићева утицаја у покрету генерала Михаиловића. Досада су углавном кружила површна мишљења о томе; тај се утицај или преувеличавао или ниподаштавао.

За онај период мукотрпна живота и рада пок. Чика Васа, од конца 1943. до његове смрти 1945. ја за сада не располажем довољним подацима. У немогућности да ни овом приликом обухватим сва моја сећања на њега, ја сам се трудио да углавном изнесем важније тренутке из његова живота уколико су ми били познати и да означим главне карактеристике његове осетљиве и сложене природе.

Сад бих још само желео да се осврнем на дане нашег војничког слома 1941. када у револту, што се противно очекивањима скренуло са српског судбинског пута, Васић напушта команду и одваја се од друштва које иде у ропство, да би се дохватио српске шуме и планине своје родне Шумадије, да на том путу, неколико месеци доцније сретне пуковника Дражу и његове првоборце Драгослава Павловића, Палоша (Миодрага Палошевића), Мишића, браћу Тодоровиће, Миситу (Веселин–Веса Мисита), Звонка Вучковића, чика Тараса (Милојка Узелца), Бојовића, Дерока, Додића, Симу Узелца, Нешка Недића и толике друге које овде није могуће набројати.

Као што знамо, на затражено примирје, одговорено је било захтевом безусловне капитулације и ми присуствујемо наглом распаду. Трупама је наређена обустава сваке акције; сваки је имао да сачека непријатеља онде где се затекао и да даље поступи према његовим наређењима.

Покојни Марко Даковић, члан владе, однекуд је успео да телефонира моме команданту, генералу Милану Недићу, који је командовао Трећом групом армија. Он је од њега енергично тражио да организује одбрану у планинским масивима и да настави борбу. Генерал Калафатовић, опет, нови начелник штаба Врховне команде, телефонирао је да командант Треће групе армија Недић преда команду потчињеном команданту Треће армије, генералу “Илији” Брашићу, и да сâм одмах дође у Главни штаб у Сарајево.

На Велики уторник поподне 15. априла, генерал Брашић долази из Црне Горе у штаб армијске групе у Пријепољу, у пратњи Драгише Васића, официра из свог штаба који се Брашићу наметнуо као пратилац после једног телефонског разговора са мном. Мене, дакле, не изненађује Васићев долазак с којим Велика средина пролази у договорима, спремању и избору нашег првог склоништа.

Варошица се однекуд напунила. У кафанама и радњама тискају се војници из разних јединица. Не пију, не купују, базају. На сваком углу повеће групе војника немо стоје и тупо гледају. Многи се осећају разрешени, други се размишљају. Већина личи на људе који су се подали судбини, али без убеђења, јер ипак испитују могућности излаза. Уколико има међусобних разговора, реч је о “излазу”.

Предвече два омања тенка улазе у Пријепоље набијено згранутом измешаном војском. Оба тенка зауставила су се пред нашим штабом. Генералштабни пуковник Јосип Једрашић, мој претпостављени, брзо се припасује и истрчава у сусрет немачком потпоручнику који тромо, без пратње, излази из тенка. Као и сви други Васић и ја ћутимо и чекамо. Док остали стоје, он и даље седи држећи се за главу. Кроз отворен прозор у собу допире глас ходже који с минарета запева вечерњу молитву као увек у то доба.

– Господо – објављује Јендрашић, пошто је отпратио Немца који нас је с врата осмотрио и прописно поздравио – г. потпоручник је уморан и иде да спава; он се диви нашем отпору... очекивао је да ћемо првог дана положити оружје...

Васић је страшно црвен у лицу, очи су му сузне, брада подрхтава. Противно мом очекивању, ништа не говори, него и даље непомично седи и тужним гласом шапуће, као за себе: “Диви се нашем отпору”.

То вече нисмо вечерали. Легли смо један поред другог Драгиша Васић, капетан Саша Михаиловић и ја на свежањ нечисте сламе прострте по поду једне одајнице одређене за нас петорицу, шесторицу официра на служби у штабу. Разговрало се до зоре по групицама, шапатом.

Сутрадан ујутро, на Велики четвртак 17. априла, Драгиша и ја, пошто смо се опростили са командантом генералом Брашићем, начелником штаба генералом Дамњановићем и са младим другом капетаном Сашом Михаиловићем (потоњим храбрим Дражиним командантом Београда, који је неколико дана доцније кренуо нашим трагом), ми смо потајно, уз помоћ извесног броја другова, напустили Пријепоље у које је улазила нова колона немачких возила, док је ходжа са минарета опет позивао верне на молитву... Он је тог дана, и не слутећи, и нас двојицу подсетио на Бога. И ми смо, као по команди, ћутке кренули нашој цркви. На свим полијелејима и чирацима гореле су небројене, једне уз другу припојене свеће, које су благо обасјавале ведрије боје икона замагљених димом од тамјана.

На изласку сусрели смо Војина Андрића преобученог у цивилно одело. И он нам се нашао. Преноћили смо у порти манастира Милешева где нас је један резервни потпуковник, иначе адвокат или судија, снабдео хлебом и конзервом. На сваком кораку наилазили смо на топлину и на братска осећања.

Велики петак 18. април провели смо у школској згради села Косатице, изнад Милешева. Док сам ја, седећи у скамији, користећи се школском мапом, нашим јединим путовођом, правио скицу наше маршруте до Рудника и Ваљевских планина, дотле је Драгиша немо посматрао групице војника које су стално промицале враћајући се скривеним стазама својим домовима.

Велику суботу 19. април пробавили смо на Златару, више Нове Вароши, у кући Бошка Новаковића, четника из прошлог рата. Препоручили су нам га били у Пријепољу и у Милешеву.

Док нам је Бошкова жена пекла погачу, ми смо с њим седели испред куће и разговрали о несрећи која је снашла земљу. Деца, његови унучићи, играла су се покрај нас војничким дугметима. Из једне групе војника која је поред нас пролазила, један се издвојио и пришао Бошковој руци. Непосредно и сасвим простим речима саопштио му је тужну вест: Бошков син погинуо је ономад под Скадром, у последњој борби.

– Запамтио сам место где је сахрањен...

– Је ли била јака борба?... У колико је сати то било?... Је ли се мучио?...

– Није баш ни било страшно... нако, борба ... зрно га је преклало... није ни зевнуо. Ево

његова буђелара... нашло се пет банки и ово ситно... и ова слика... све је заједно у овој марами...

– Пет банки... Толико је био и понео... Није хтео више... а могао сам му дати... Причекај да изнесем једну да попијеш за душу...

– Хајде, али журим чича Бошко до мајке, и мени је брат истог дана погинуо... Бар да се није завршило 'вако, срамотом...

– Неће, синко, остати на срамоти. Ето видиш, господа официри овде, школовани људи, неће у ропство, него с народом. Ово и није био рат... Он јаком иде. Ово је нека подвала. Чувајте децо оружје, вас ће официри опет повести, само да се народ мало поврати... Опростите, идем да "спремим" домаћицу... био ми је првенац... а и снају... остаје са овим овде сирочићима...

Један сељак чуо за жалост па свратио. Прича да цео пук војске у Новој Вароши не зна шта да ради, него тако седи и чека. Немце, вели, још нико није видео. Драгишу је све ово узрујало и узбудило, зацрвенео се, рекло би се прснуће.

– Видите ли, објашњава ми љутито, ову суру униформу. Њоме сам се поносио, сад ми дође да је скидам на комаде... И ово одликовање, дође ми да га откинем са груди и да га дам овој деци, нека се играју њиме као са тим војничким дугметима...

– Вала и мени – додадох – покушавајући да откачим орден с блузе.

– Не, браћо, не побогу! – узвикну Бошко који се изненада створи пред нама и који ођедном стаде јецати и трести се. – Опростите. Ја се нисам заплакао на глас о погибији мог јадног сина, видели сте, али кад српски официри хоће да баце "Обилића" и "Мачеве", да их даду деци на спрдњу... српски официри који треба овај народ да поврате и поведу... онда видим да смо збиља сасвим пропали... онда је мој несрећни син узалуд погинуо... Сине, сине мој јадни...

Док је Бошко брисао сузе, ми смо седели постиђени и дубоко узбуђени.

Мислим да смо у том тренутку и један и други једно исто помислили и одлучили, и да је то Бошко осетио, јер кад смо око поноћи кренули у правцу Мучња, Бошко нас је отпустио речима:

– Неће се остати на овој срамоти. Ослободиће се овај народ. Познајем ја то по свему... а и по вама... Са срећом вам било и помогао вам данашњи Ускрс...

Тек у свануће, на првом застанку, крај једне воденице, Драгиша је прекинуо наше ћутање:

– Видите, наша одлука пала је још у Пријеполу, али то је била одлука бунтовних очајника. Тек од како смо видели и чули Бошка, она је добила свој прави смисао. Баш нам је данашњи Ускрс донео једно олакшање. Погледајте ову зору. Како је дивна ова наша земља. Сав је наш народ као овај Бошко. Кад будемо под Рудником то ћете још боље осетити...

Са тим топлим осећањима за наш народ и са том вером у њега, Драгиша Васић нашао је у свом рудничком крају пуковника Дражу Михаиловића и пришао му давши целога себе отаджбини.

Кад су га четири године доцније усташе зверски убили, Драгиша Васић већ је био ископнео човек.